

Economisch herstel en de werking van de markteconomie

PROF. DR. S. K. KUIPERS*

Over de oorzaken van de economische stagnatie in westerse economieën en de wijze waarop herstel zou kunnen worden gerealiseerd, bestaan wezenlijke verschillen van inzicht. Die verschillen zijn te herleiden tot uiteenlopende visies op de wijze waarop markteconomieën functioneren. In dit artikel bespreekt de auteur drie theorieën met betrekking tot de werking van de markteconomie: de evenwichtstheorie en twee onevenwichtigheidstheorieën. Deze verschillende theorieën liggen ten grondslag aan evenzeer verschillende aanbevelingen voor de te voeren economische politiek. De auteur zet uiteen welke consequenties voor het beleid uit de besproken theorieën voortvloeien. In dit verband passeren ook de belangrijkste economisch-politieke discussiepunten van dit moment en de in de Miljoenennota gepresenteerde kabinetsvoorstellen de revue.

1. Inleiding

De westerse economieën stagneren sedert het begin van de jaren zeventig in steeds ernstiger mate. De produktiegroei wordt steeds geringer, de werkloosheid neemt toe, het financieringsstekort van de overheid loopt op, de rendementen komen steeds meer onder druk te staan, de investerings- en spaarneiging neemt af en de collectieve-lastendruk vertoont een voortdurende stijging.

Onder de OECD-landen behoort Nederland tot de landen met de sterkst stagnerende economie: de teruggang in de produktiegroei is groter dan die van de OECD als geheel, de investerings- en spaarquote is sterker teruggelopen, de werkloosheidsstijging is groter en wat betreft de stijging van de overheidsuitgaven in procenten van het bruto binnenlandse produkt steekt Nederland vrijwel alle overige leden naar de kroon 1). Alleen wat betreft de betalingsbalanssituatie en de inflatie steekt Nederland gunstig bij de andere OECD-landen af. Wat het eerste betreft moet men echter duidelijk rekening houden met het semi-OPEC-karakter van de Nederlandse economie, hetgeen bovendien via de waardevermeerdering van de gulden ook van invloed kan zijn geweest op de inflatie.

Er bestaan aanzienlijke verschillen van mening over de wijze waarop het herstel van de westerse economieën moet worden gerealiseerd. Voorbeelden zijn de recente kabinetscrises in Denemarken en in Nederland, die beide tot fundamentele verschillen van inzicht over het te voeren herstelbeleid kunnen worden teruggevoerd. Zo stonden in Nederland in het kabinet-Van Agt II de opvattingen van enerzijds het CDA en D'66 en anderzijds de PvdA tegenover elkaar. Volgens de eerste partijen zou de stagnatie moeten worden bestreden door een bezuinigings- en matigingsbeleid gericht op het terugdringen van het financieringsstekort en een beperking van de nominale loonstijging, alsmede door middel van enige globale lastenverlichting voor het bedrijfsleven. De door het kabinet-Van Agt III opgestelde Miljoenennota voor 1983 is een uitvloeisel van deze gedachtengang 2). De derde partij in het kabinet-Van Agt II (de PvdA) was echter van mening dat, hoewel de noodzaak van een bepaalde mate van bezuiniging niet werd ontkend, daarnaast toch niet te ontkomen zou zijn aan gerichte maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid. Het Werkgelegenheidsplan vormt de uitwerking van de laatste gedachtengang 3).

Afgezien van de verschillen in de economisch-politieke doel-

einden — socialisten kennen bij voorbeeld traditioneel aan de inkomensverdeling een grotere betekenis toe dan christen-democraten en liberalen — kunnen de verschillen van opvatting voor een aanzienlijk deel worden teruggevoerd op de verschillen van inzicht in de werking van de markteconomieën. Daarbij gaat het in het bijzonder om het antwoord op de vraag of het prijsmechanisme in staat moet worden geacht snel voor evenwicht op de markten zorg te dragen en aldus de informatie te verschaffen die nodig is om de beslissingen van de economische subjecten op elkaar af te stemmen.

Het doel van dit artikel is te laten zien dat achter verschillende analyses van en remedies voor de huidige stagnatie fundamenteel verschillende denkworelden of paradigmamaxa schuilgaan. In paragraaf 2 zal een korte schets worden gegeven van de kenmerken van de betrokken denkworelden, de evenwichtstheorie en de onevenwichtigheidstheorie. Vervolgens zal in paragraaf 3 een analyse van de stagnatie worden gegeven vanuit elk van de onderscheiden denkrichtingen. In paragraaf 4 zullen de verkregen resultaten worden samengevat en zullen de verkregen inzichten worden gebruikt om uitspraken te doen over het te voeren herstelbeleid. Hierbij zal waar mogelijk tevens aansluiting worden gezocht bij hier te lande geventileerde opvattingen en zal een persoonlijk oordeel niet uit de weg worden gegaan.

2. Evenwichts- en onevenwichtigheidstheorie

In de economische theorie wordt de vraag omtrent de doelmatigheid van het prijsmechanisme als coördinatiemechanisme

* De auteur is als hoogleraar Algemene Economie verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen.

1) OECD, *Economic Outlook*, nr. 31, juli 1982, Reference Statistics.
2) *Miljoenennota 1983*, 's-Gravenhage, 1982. Blijkens haar *Urgentieprogramma 1982* wordt deze gedachtengang in grote lijnen door de VVD onderschreven.

3) Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, *Werkgelegenheidsplan*. Eerste versie — voorjaar '82, 's-Gravenhage, 1982.

niet eenduidig beantwoord. In beginsel kan men wat dit betreft twee hoofdrichtingen onderscheiden, welke men zou kunnen aanduiden als de evenwichts- en de onevenwichtigheidstheorie.

Volgens de *evenwichtstheorie* moet het prijsmechanisme in staat worden geacht snel voor evenwicht op de markten zorg te dragen, terwijl er bovendien geen reden is aan te nemen dat de verwachtingen van de subjecten systematisch afwijken van de realisaties. Smith sprak in dit verband van een onzichtbare hand die voor het op elkaar afstemmen van de voornemens van de individuen zou zorg dragen. Ten einde zicht te geven op de wijze waarop een algemeen economisch evenwicht tot stand zou komen, construeerde Walras de figuur van de veilingmeester („auctioneer”) 4). Via een proces van afroepen van prijzen, van vaststellen in hoeverre de markten bij deze prijzen worden geruimd en van het herzien van de prijzen zolang niet alle markten in evenwicht zijn (het z.g. „tâtonnement”-proces), wordt uiteindelijk de vector van evenwichtsprijzen vastgesteld. De ruiltransacties worden pas doorgevoerd indien alle markten in evenwicht zijn. Ruil tegen niet-evenwichtsprijzen, door Hicks „false trading” genoemd 5), treedt niet op.

In de werkelijkheid voldoet slechts een beperkt aantal markten aan het hiervoor kort beschreven „tâtonnement”-proces. In dit verband kan men denken aan de grondstoffenmarkten, de valutamarkten en de effectenbeurzen. Op deze markten (veilingmarkten) oefenen makelaars de functie van veilingmeester uit. Op het merendeel der markten van eindproducten en produktiemiddelen (klantenmarkten) is echter de constructie niet van toepassing. Op deze markten zijn het de vragers en aanbieders zelf die voor het afstemmen van hun plannen hebben zorg te dragen. Volgens de evenwichtstheoretici is er geen reden aan te nemen dat ze hierin niet zullen slagen. Ze merken op dat marktonevenwichtigheden zowel voor de vragers als voor de aanbieders onvoordelig zijn. Dit zou hen ertoe brengen snel via prijsaanpassingen vraag en aanbod met elkaar in overeenstemming te brengen 6). Echter, niet alleen is het aannemelijk dat de markten steeds in evenwicht zijn, er zal bovendien geen systematische afwijking zijn tussen verwachtingen en realisaties. Ten einde deze stelling te onderbouwen wordt een beroep gedaan op de in eerste aanleg door Muth geformuleerde en vervolgens door Lucas, Sargent en Wallace op het terrein van de macro-economie toegepaste hypothese van de rationele verwachtingen 7).

Deze hypothese is gebaseerd op de idee dat die subjecten het grootste voordeel zullen behalen die erin geslaagd zijn de meeste informatie over hun omgeving te verzamelen. Dit betekent niet alleen dat er een prikkel bestaat zo goed mogelijk over de omgeving geïnformeerd te zijn, maar ook dat uiteindelijk alleen die subjecten de concurrentiestrijd zullen overleven die erin geslaagd zijn de feitelijke ontwikkeling, voor zover voorspelbaar, goed te voorspellen. Een en ander zou het verantwoord maken ervan uit te gaan dat zich nimmer systematische afwijkingen tussen verwachtingen en realisaties voordoen. Dit betekent uitdrukkelijk niet dat zich geen verschillen tussen verwachtingen en realisaties voordoen. Onverwachte gebeurtenissen zijn nu eenmaal niet te voorzien. Evenmin behoeven de afwijkingen tussen verwachtingen en realisaties klein van omvang te zijn. Ernstige exogene schokken kunnen grote afwijkingen tot gevolg hebben. Het ontbreken van systematische afwijkingen tussen verwachtingen en realisaties betekent wel dat de subjecten op straffe van in de concurrentiestrijd ten onder te gaan hun verwachtingen snel aan de gewijzigde omstandigheden zullen aanpassen 8).

Terwijl de aanhangers van de evenwichtstheorie ervan uitgaan dat markten snel door prijsaanpassingen worden geruimd en dat er zich als gevolg van een snelle aanpassing van de verwachtingen aan gewijzigde omstandigheden geen systematische verschillen tussen verwachtingen en realisaties voordoen, beklemtonen de aanhangers van de *onevenwichtigheidstheorie* dat deze aanpassingen tijd vergen. Dit betekent in de eerste plaats dat, ook al werkt het prijsmechanisme perfect in de zin dat het bij voortdurende zorg voor afstemming van vraag en aanbod, de verwachtingen voor langere tijd van de realisaties kunnen verschillen, ook al doen zich gedurende deze tijd geen onvoorspelbare wijzigingen in de omgeving voor. De van dag tot dag of van week tot week optredende evenwichten zijn dan niet bestendig. In navolging van Hicks duidt men deze evenwichten aan als *tijdelijke evenwichten* („temporary equilibria”) 9). Deze evenwichten

hangen mede af van de in de betrokken tijdvakken bestaande verwachtingen. Hahn spreekt in dit verband van vermoedelijke evenwichten („conjectural equilibria”) 10).

Gedurende het aanpassingsproces zullen verwachtingen en realisaties in het algemeen systematische verschillen vertonen. Daarbij komt dat, zo gauw men de veronderstelling loslaat dat verwachtingen niet zeer snel aan de realiteit worden aangepast, de verwachtingen niet langer eenduidig bepaald zijn. Het gevolg is dat er in theoretisch opzicht vele mogelijkheden zijn het proces van de vorming van de verwachtingen te beschrijven 11). Een van de mogelijkheden is de verwachtingsvorming als een adaptief proces te zien; een andere is de verwachtingen ten dele als zijnde exogeen bepaald te beschouwen. Keynes' nadruk op de „animal spirits” van de ondernemers 12) en de liquiditeitsvoorkeur van de beleggers vormen voorbeelden van de laatste mogelijkheden 13).

De aanhangers van de onevenwichtigheidstheorie wijzen erop dat niet alleen de aanpassing van de verwachtingen tijd vergt, maar ook de aanpassing van de prijzen op de meeste markten van eindproducten en produktiemiddelen. Alleen op de veilingmarkten, zoals de grondstoffenmarkten, de valutamarkten en de effectenbeurzen, zal van door prijsaanpassingen geruimde markten kunnen worden uitgegaan. Op de klantenmarkten, zoals bij voorbeeld de markt van geproduceerde goederen en de arbeidsmarkt, kan dit niet. Daar de vragers en aanbieders ingeval van onevenwichtigheid op deze markten zelf de prijzen zullen moeten aanpassen, zal een snelle prijsaanpassing die leidt tot onmiddellijke ruiming van de markt, uitzondering en trage aanpassing regel zijn. Het gevolg is dat op deze markten wordt geruild tegen niet-evenwichtsprijzen. In de terminologie van Hicks is sprake van „false trading”. In het bijzonder wanneer het gaat om gelijksoortige onevenwichtigheden op het merendeel der betrokken markten, m.a.w. wanneer de onevenwichtigheden macro-economisch van aard zijn, kunnen de gevolgen ernstig zijn.

Indien ingeval van marktonevenwichtigheden de prijsaanpassingen niet oneindig snel zijn, zullen de betrokken markten niet alleen geruimd worden door middel van prijsrantsoenering, maar tevens door hoeveelheidsrantsoenering. Dit heeft tot gevolg dat de marktpartijen aan de lange kant van de markt hun verwachtingen niet kunnen realiseren, hetgeen hen dwingt hun voornemens op de andere markten te herzien (Clowers duale-beslissingshypothese). Hierdoor zal ook het evenwicht op deze markten worden verstoord, waardoor vervolgens de onevenwichtigheidstendentie nog verder wordt versterkt. Onder deze omstandigheden hangen de gevraagde en aangeboden hoeveelheden op de markten niet alleen af van de relatieve prijzen en de

4) L. Walras, *Elements of pure economics*, Londen, 1954 (editie Jaffé).
5) J. R. Hicks, *Value and capital*, Second Edition, Oxford, 1946, blz. 129.

6) Zie bij voorbeeld R. J. Barro, Second thoughts on keynesian economics, *American Economic Review*, Papers and Proceedings, jg. 69, 1979, blz. 54 — 59. Voor een stellingname hier te lande in deze richting zie men P. Korteweg, *Beheersing van de overheidsuitgaven*, Prof. Mr. B. M. Teldersstichting, Geschrift nr. 41, 1981, blz. 5 — 14, inz. blz. 12-13.

7) Men zie bij voorbeeld Th. J. Sargent en N. Wallace, Rational expectations and the theory of economic policy, *Journal of Monetary Economics*, jg. 2, 1976, blz. 169-183 en R. E. Lucas, Understanding business cycles, in: K. Brunner en A. H. Meltzer (red.), *Stabilization of the domestic and international economy*, Carnegie-Rochester Conference Series, Amsterdam, 1977, blz. 7-29.

8) Zie voor wat de hypothese van de rationele verwachtingen wel en wat ze niet impliceert P. Korteweg, The economics of stagflation: theory and Dutch evidence, *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, jg. 135, 1979, blz. 553-583, inz. blz. 554-555.

9) Hicks, op. cit., blz. 122 e.v.

10) F. H. Hahn, On non-Walrasian equilibria, *Review of Economic Studies*, jg. 45, 1978, blz. 1-17.

11) Dit is in het bijzonder door Hahn benadrukt. Zie bij voorbeeld Hahn (1978).

12) J. M. Keynes, *The general theory of employment, interest and money*, Londen, 1936, blz. 161.

13) Men denke bij voorbeeld aan Keynes' analyse van het gedrag van de beleggers in termen van beren en stieren. J. M. Keynes, *A treatise on money*, Vol. I, Londen, 1930, blz. 140-146.

initiële voorraadgrootheden, zoals in de evenwichtstheorie het geval is, maar, zoals in de jaren vijftig en zestig reeds door Patinkin met betrekking tot de vraag naar arbeid en Clower met betrekking tot de vraag naar consumptiegoederen is aange- toond 14), ook van de gerantsoeneerde hoeveelheden op de andere markten.

Indien als gevolg van een te geringe initiële aanpassings- snelheid van de prijzen een proces van hoeveelhedsrantsoenering en de hieraan gekoppelde overloopeffecten naar andere markten tot stand is gekomen, is er geen reden om aan te nemen dat de erna optredende prijsveranderingen wel weer kunnen zorg dragen voor een herstel van het evenwicht. De belangrijkste reden is dat het onder deze omstandigheden niet zo zeer de prijssignalen, maar de hoeveelheidssignalen zijn waarop de subjecten bij het nemen van hun beslissingen varen. Zo zal bij voorbeeld een toestand van feitelijke onderbesteding, waarin de productiecapaciteit onderbezet is en de arbeidsmarkt wordt gekenmerkt door werkloosheid, niet verdwijnen indien reële lonen onder invloed van de marktnevenwichtigheden dalen. Indien de feitelijke uit- oefende vraag naar goederen niet verandert, zal de ondernemer namelijk geen enkele prikkel ondervinden de productie uit te breiden. Het tegendeel kan zelfs het geval zijn. Voor zover rela- tieve prijsveranderingen een negatieve invloed uitoefenen op de hoeveelheidsbeperking kan de onevenwichtigheid zelfs nog gro- ter worden.

Een en ander betekent dat marktnevenwichtigheden niet van korte duur behoeven te zijn indien eenmaal een proces van hoe- veelheidsrantsoenering is ingezet. Hiermee heeft de door Patin- kin en Clower ingezette en door Leyonhufvud, Barro en Gross- man, Malinvaud en anderen verder uitgebouwde onevenwichti- gheidsbenadering een onderbouwing gegeven van de reeds door Keynes geformuleerde stelling dat zich in een markeconomie onevenwichtigheden kunnen voordoen die niet slechts van zeer korte duur zijn 15). Dit niet alleen als gevolg van het niet langer reageren op prijsprikkels, maar ook als gevolg van het feit dat de in een toestand van onevenwichtigheid bestaande vector van rela- tieve prijzen waarschijnlijk niet langer de relatieve schaarste op langere termijn weerspiegelt. Voor zover de subjecten zich hierop zouden richten bij hun langere-termijnbeslissingen, b.v. bij hun spaar- en investeringsbeslissingen, is het gevaar dus niet denkbeeldig dat ze reageren op foutieve signalen, waardoor ook op langere termijn onevenwichtigheden niet zijn uitgesloten 16).

3. Analyses van de stagnatie

In deze paragraaf zal een drietal analyses van de huidige stag- natie worden gegeven, een volgens de evenwichtstheorie en twee volgens de onevenwichtigheidstheorie. Ten einde de analyse niet nodeloos ingewikkeld te maken zal worden uitgegaan van stati- sche versies van deze twee theorieën. Dit impliceert dat van aan- passingsprocessen zal worden geabstraheerd. In de evenwichts- theorie zorgt het prijsmechanisme voor evenwicht op de te on- derscheiden markten, de goederenmarkt, de arbeidsmarkt, de ka- pitaalmarkt en de valutamarkt. Van de onevenwichtigheidsthe- orie worden twee varianten besproken, een waarin het prijsme- chanisme zorgt voor evenwicht op alle markten behalve de ar- beidsmarkt en een waarin het prijsmechanisme op twee markten gebreken vertoont, t.w. de arbeidsmarkt en de goederenmarkt. In alle drie de analyses wordt uitgegaan van een stelsel van beheerst zwevende wisselkoersen, hetgeen een aanvaardbare abstractie mag worden genoemd van de onder het Europese Monetaire Stelsel geldende vaste, doch aanpasbare wisselkoersen.

De rechtvaardiging voor het feit dat de analyse wordt beperkt tot deze drie theorieën, is hierin gelegen dat aldus in grote trek- ken de drie binnen Nederland bestaande stromingen worden gek- dekt. De evenwichtsgedachte is in Nederland het meest expliciet verwoord door de monetaristen Bomhoff en Korteweg 17). Ook opvattingen van de niet-monetaristische aanbodeconomisten, zoals Van Duyn en Ritzen, zijn in aanzienlijke mate binnen de evenwichtstheorie te vatten 18). Zoals nog zal blijken geldt dat- zelfde ten aanzien van de bij het Ministerie van Financiën en De Nederlandsche Bank levende opvattingen 19), alsmede die welke zijn geventileerd door de commissie-Wagner 20).

De onevenwichtigheidstheorie, waarin het prijsmechanisme

zorgt voor evenwicht op alle markten, behalve de arbeidsmarkt, ligt ten grondslag aan de analyse van Schouten 20a). In zijn nieuwste boek spreekt Schouten in dit verband van monopolie- laborisme 20b). Vertolkers van de onevenwichtigheidstheorie waarin het prijsmechanisme noch voor een onmiddellijke ruim- ing van de arbeidsmarkt, noch voor die van de goederenmarkt kan zorg dragen, zijn bij voorbeeld het Centraal Planbureau, de Commissie Economische Deskundigen van de SER, Van Eyk, Driehuis en Van der Zwan, Kuipers, Siebrand, Hempen en Van Ewijk, De Klerk, Reuten en Thio 21). Zoals in het vervolg nog zal blijken, betreft het hier geen homogene groep voor zover het haar beleidsaanbevelingen betreft.

14) D. Patinkin, *Money, interest and prices*, Second Edition, New York enz., 1965, Hfd. 12; R. Clower, *The Keynesian counterrevolution: a theoretical appraisal*, in: F. H. Hahn en F. P. R. Brechling (red.), *The theory of interest rates*, Londen, 1965, blz. 103-125.

15) A. Leyonhufvud, *On Keynesian economics and the economics of Key- nes*, Londen enz., 1968; R. J. Barro en H. I. Grossman, *Money, employ- ment and inflation*, Cambridge enz., 1976; E. Malinvaud, *The theory of unemployment reconsidered*, Oxford, 1977; idem, *Profitability and unemployment*, Cambridge, 1980.

16) Hierop is reeds in een vroegtijdig stadium gewezen door Witteveen, H. J. Witteveen, *Structuur en conjunctuur*, Haarlem, 1956, blz. 75 e.v. Meer recent is hieraan aandacht geschonken door Malinvaud, op. cit., 1980. Men zie ook S. K. Kuipers, *Over structurele en conjuncturele ont- wikkelingen binnen de Nederlandse economie sinds de eerste Wereldoor- log*, Openbare les, Amsterdam, 1977, blz. 26 en C. J. van Eyk, *Het werkgelegenheidsplan*, *ESB*, 21 april 1982, blz. 395-399.

17) E. J. Bomhoff, *Models or markets: two approaches to employment policy*, in: A. Maddison en B. S. Wilpstra (red.), *Unemployment, the Euro- pean perspective*, Londen/Canberra, 1982, blz. 125-147 en E. J. Bom- hoff en P. T. W. M. Veugelers, *De noodzaak van het bezuinigen*, *ESB*, 7 juli 1982, blz. 679-683; Korteweg, art. cit.

18) J. J. van Duyn, *Ontstaan en opkomst van de „supply-side economi- cs”*, *ESB*, 7 juli 1982, blz. 672-678; J. M. M. Ritzen, *De Miljoenen- nota 1981*, in het lange-termijnperspectief, *ESB*, 14 oktober 1981, blz. 997-1003.

19) Dit oordeel berust, wat het Ministerie van Financiën betreft, in het bijzonder op de door de huidige thesaurier-generaal van het ministerie ge- huldigde opvatting dat herstel niet zo zeer in een verdergaande loonmatig- ing moet worden gezocht, dan wel in een terugdringen van de overheids- uitgaven (zie interview in *de Volkskrant*, 14 augustus 1982), alsmede op de door de minister van Financiën voortdurend verkondigde noodzaak het financieringstekort snel tot het structureel aanvaardbare niveau terug te dringen. Wat De Nederlandsche Bank betreft berust dit oordeel op de sterke nadruk die wordt gelegd op de noodzaak het financieringstekort te verlagen. Zie bij voorbeeld De Nederlandsche Bank, *Jaarverslag 1981*, Amsterdam, 1982, blz. 13-27. Ook het interview met de president van De Nederlandsche Bank in *Trouw*, 4 september 1982, wijst in deze richting, hoewel dit interview de interpretatie dat sprake is van overbesteding evenmin geheel uitsluit.

20) Adviescommissie inzake het industriebeleid, *Een nieuw industrieel élan*, juni 1981; Adviescommissie inzake de voortgang van het industrie- beleid, *Verslag van werkzaamheden*, januari-juni 1982.

20a) Men zie D. B. J. Schouten, *Gelijktijdige en volgtijdige strijdigheid van doelstellingen*, Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe reeks, deel 45, nr. 5, Am- sterdam enz., 1982, inz. blz. 13 en 14; F. de Kam en F. Nijpels, *Neder- land op zwart zaad en hoe het anders kan*, Amsterdam, 1982, blz. 94. Er zij opgemerkt, dat Schouten onderscheid maakt tussen een goederensec- tor en een dienstensector. Door de volstrekte afhankelijkheid van de ont- wikkeling in de dienstensector van die in de goederensector bij gegeven reële (goederen-)loonvoet en door de negatieve reactie van de productie in beide sectoren op een stijging van de reële (goederen-)loonvoet, leidt de analyse echter niet tot kwalitatief andere resultaten indien men van het bestaan van een aparte dienstensector abstraheert.

20b) D. B. J. Schouten, *Macht en wanorde. Een vergelijking van econo- mische stelsels*, Leiden, 1980.

21) Centraal Planbureau, *Een macro-model voor de Nederlandse econo- mie op middellange termijn*, Occasional Papers, nr. 12, 's-Gravenhage, 1977; Commissie Economische Deskundigen, Sociaal-Economische Raad, *Economische groei in de jaren tachtig*, nr. 15, oktober 1981; Van Eyk, art. cit., W. Driehuis en A. van der Zwan, *De Nederlandse economie in de jaren 1980-1985 (I, II, III)*, *ESB*, 13 mei, 20 mei en 27 mei 1981, blz. 448-454, 480-484, 508-515; S. K. Kuipers en A. H. van Zon, *Out- put and employment growth in the Netherlands in the postwar period: a putty-clay approach*, *De Economist*, jg. 130, 1982, blz. 38-70; J. Sie- brand, *Het kwetsbare gelijk*, *ESB*, 28 oktober 1981, blz. 1048-1053; W. B. J. Hempen, *Naar een heroriëntering op het sociaal-economisch beleid (I, II)*, *ESB*, 24 februari en 3 maart 1982, blz. 192-199, 226-234; C. van Ewijk, R. de Klerk, G. Reuten en B. Thio, *Bestedingsbeleid en werkge- legenheid in lange-termijnperspectief (I, II)*, *ESB*, 28 april en 5 mei 1982, blz. 434-438, 464-469.

In de evenwichtstheorie draagt de reële loonvoet zorg voor evenwicht op de arbeidsmarkt, het goederenprijspeil voor evenwicht op de goederenmarkt, de interestvoet voor evenwicht op de kapitaalmarkt en de wisselkoers voor evenwicht op de valutamarkt.

Evenwicht op de arbeidsmarkt betekent dat de werkloosheid die wordt geregistreerd, niet het gevolg is van een te hoge reële loonvoet. Daar ook de goederenmarkt in evenwicht is, is deze evenmin het gevolg van een tekort aan effectieve vraag naar goederen. In de terminologie van de evenwichtstheoretici is slechts sprake van natuurlijke werkloosheid. Deze heeft enerzijds te maken met het onvermijdelijke bestaan van fricties op de arbeidsmarkt, alsmede van de bij de gegeven loonstructuur bestaande onvolledige mobiliteit van arbeid. Anderzijds is deze het gevolg van de bij de gegeven verhouding tussen het reële beschikbare looninkomen van actieven en het reële beschikbare uitkeringsinkomen van inactieven bestaande neiging zich op de arbeidsmarkt aan te bieden. Des te geringer de flexibiliteit van de loonstructuur en des te geringer het verschil tussen de inkomens van actieven en inactieven, des te groter zal de werkloosheid zijn. Veronderstelt men ter wille van de eenvoud de productiecapaciteit constant, dan bepaalt de bij de evenwichtige arbeidsmarkt behorende werkgelegenheid de productie. Het goederenprijspeil draagt er zorg voor dat de goederenmarkt wordt geruimd. De vraag naar goederen zal derhalve met deze productieomvang overeenstemmen.

Het aanbod van nieuw kapitaal bestaat uit de som van het aanbodoverschot van geld en de particuliere besparingen. In het evenwichtsmodel zijn alle markten steeds in evenwicht. Het aanbodoverschot van geld is dan nul. Het aanbod van kapitaal bestaat dan alleen uit de besparingen. De besparingen kunnen gedacht worden af te hangen van het door de bedrijven en de overheid gegenereerde inkomen ²²⁾ en van de interestvoet. Nieuw kapitaal wordt gevraagd voor het financieren van de particuliere investeringen en het begrotingstekort van de overheid, alsmede voor de netto kapitaaluitvoer. De investeringen hangen af van de omvang van de vraag naar goederen en van de interestvoet, het financieringstekort van het nationale inkomen en de kapitaaluitvoer van de binnen- en buitenlandse interestvoet en van de te verwachten depreciatie van de gulden. In een evenwichtscontext kan deze laatste op nul worden gesteld. Gegeven het feit dat de vraag naar en het aanbod van goederen, en daarmee het totale inkomen, via de arbeidsmarkt worden bepaald, ligt hiermee tevens de binnenlandse interestvoet vast. Des te hoger de investeringsneiging, het financieringstekort en de kapitaaluitvoer, des te hoger zal de interestvoet zijn; des te hoger de spaarneiging des te lager is de interestvoet.

De wisselkoers komt tot stand op de valutamarkt. Een overschot op de lopende rekening zorgt voor een netto aanbod van, een tekort op de kapitaalbalans (netto kapitaaluitvoer) voor een netto vraag naar vreemde valuta's. De kapitaaluitvoer hangt af van de binnen- en buitenlandse interestvoet (en de verwachte depreciatie), het overschot op de lopende rekening van de omvang van de productie en van de internationale ruilvoet en daarmee bij het gegeven binnen- en buitenlandse prijspeil van de wisselkoers. Des te hoger de netto kapitaaluitvoer, des te hoger is de wisselkoers; des te groter het overschot op de lopende rekening des te lager is de wisselkoers.

Het bovenstaande maakt het mogelijk een aantal vanuit beleidsoogpunt belangrijke conclusies te formuleren waartoe men binnen de evenwichtstheorie komt.

1. Een loonpolitiek die erop is gericht via een verlaging van de reële loonvoet de werkloosheid te verminderen, leidt tot het gendeel van het beoogde resultaat. Hoewel als gevolg van dit beleid de vraag naar arbeid wel toeneemt, neemt de feitelijke werkgelegenheid af. Dit laatste vloeit voort uit het feit dat het aanbod van arbeid zal afnemen. Enerzijds omdat de afweging tussen werken en het genieten van een sociale uitkering nog verder in het voordeel van het laatste zal uitvallen, anderzijds omdat de loonpolitiek, voor zover ze op alle looninkomens van toepassing is, de mobiliteit nog geringer zal doen worden. Het gevolg is verder een daling van de productie en een verhoging van het goederenprijspeil. Daar het financieringstekort zal toenemen en de besparin-

gen zullen afnemen, is het waarschijnlijk dat, ondanks het feit dat ook de investeringen onder druk komen te staan, de interestvoet toeneemt. Als gevolg van dit laatste neemt de kapitaaluitvoer af. De produktiedaling heeft een positief effect op de lopende rekening. Voor zover dit effect sterker is dan dat van de verbetering van de internationale ruilvoet, die het gevolg is van de binnenlandse prijsstijging, verbetert de lopende rekening. De verbetering van zowel de kapitaalrekening als de lopende rekening doet de wisselkoers appreciëren. Ten gevolge hiervan verbetert de ruilvoet nog sterker en neemt het overschot op de lopende rekening af. De appreciatie van de gulden doet ten slotte de prijsstijging weer enigszins afzwakken. Samengevat leidt dus de politiek van verlaging van de reële loonvoet tot een toeneming van de werkloosheid, een vermindering van de productie, een stijging van het financieringstekort van de overheid, een verslechtering van de lopende rekening van de betalingsbalans, een appreciatie van de gulden, een stijging van de interestvoet en een daling van de particuliere investeringen. Als gevolg van dit laatste verslechteren ook de perspectieven op middellange termijn, daar hierdoor de toekomstige productiecapaciteit geringer wordt.

2. Een verlaging van de sociale uitkeringen op grond van de sociale-zekerheidswetten gecombineerd met een lastenverlichting van gelijke omvang voor de actieven heeft een positief effect op het aanbod van arbeid. Als gevolg hiervan zorgt de concurrentie op de arbeidsmarkt voor een daling van de reële loonvoet. Hierdoor neemt de werkgelegenheid en daarmee ook de productie toe. De goederenprijzen zullen als gevolg hiervan onder druk komen te staan. Een toeneming van de productie doet de particuliere investeringen toenemen en het financieringstekort van de overheid afnemen. Ook de particuliere besparingen nemen toe. Is de toeneming van de besparingen groter dan de uit de stijging van de investeringen en de vermindering van het financieringstekort voortvloeiende stijging van de vraag naar kapitaal, dan daalt de interestvoet en ondergaan de investeringen een nog verdere stijging. De netto kapitaaluitvoer neemt toe. Voor zover de produktietoename en de verbetering van de concurrentiepositie een verslechtering van de lopende rekening tot gevolg hebben, zal de laatste door een depreciatie van de wisselkoers worden weggewerkt. De concurrentiepositie ondergaat onder deze omstandigheden een verdere verbetering. De toeneming van de investeringen verbetert ook de perspectieven op middellange en lange termijn. Men kan dus concluderen dat een verlaging van uitkeringen gecombineerd met een verlaging van de collectieve lastendruk voor de actieven slechts positieve effecten heeft op de economie: de werkloosheid neemt af, de productie en de particuliere investeringen nemen toe, het financieringstekort daalt en de concurrentiepositie verbetert.

3. Een beleid dat erop is gericht via een vergroting van de overheidsuitgaven, welke tot uitdrukking komt in een toeneming van het financieringstekort, de werkloosheid te verminderen is tot mislukken gedoemd. De productie verandert op korte termijn niet. De vergroting van het financieringstekort leidt tot een stijging van de interestvoet, waardoor de investeringen afnemen. De toeneming van de overheidsuitgaven verdringt de particuliere bestedingen. Als gevolg van de stijging van de interestvoet neemt de netto kapitaaluitvoer af. Hierdoor gaat de wisselkoers appreciëren en verslechtert de lopende rekening van de betalingsbalans. De verminderde particuliere investeringen hebben tot gevolg dat ook op middellange en lange termijn de perspectieven verslechteren. De conclusie is dus negatief: een vergroting van de overheidsuitgaven die op de kapitaalmarkt wordt gefinancierd, beïnvloedt de productie en de werkloosheid niet, leidt via een stijging van de interestvoet tot een verdringing van de particuliere investeringen en verslechtert de concurrentiepositie, waardoor het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans achteruitgaat.

22) Volledigheidshalve zij opgemerkt dat ook ruilvoetveranderingen hierop invloed oefenen. Hiervan zal echter eenvoudigheidshalve worden geabstraheerd.

4. Een verruiming van het monetaire beleid, waardoor het financieringstekort voor een gedeelte monetair wordt gefinancierd, beïnvloedt op korte termijn de productie en de werkgelegenheid niet. De vraag naar goederen zal op grond van het reële-kasvoorraaddefect toenemen, als gevolg waarvan het goederenprijspeil stijgt. De (nominale) interestvoet zal afnemen. Voor zover de economische subjecten door de prijsstijgingen worden verrast, zullen de particuliere investeringen toenemen. Zetten de monetaire autoriteiten het ruime monetaire beleid door, dan zullen de subjecten na verloop van tijd de resulterende inflatie voorzien. Daardoor zullen de particuliere besparingen afnemen, als gevolg waarvan de nominale interestvoet in plaats van af te nemen toeneemt. Hierdoor neemt de netto kapitaaluitvoer af, zodat de wisselkoers gaat appreciëren en de concurrentiepositie nog verder verslechtert. Het overschot op de lopende rekening zal afnemen 23). Een en ander kan aldus worden samengevat: een verruiming van het monetaire beleid kan slechts kortstondig de investeringen en de concurrentiepositie verbeteren; zo gauw de subjecten rekening houden met de hierdoor aangewakkerde inflatie zal het effect negatief zijn. Op middellange en lange termijn zijn dus de perspectieven van een verruiming van het monetaire beleid ongunstig.

De onevenwichtigheidstheorie: de arbeidsmarkt wordt niet geruimd

Volgens deze onevenwichtigheidstheorie worden alle markten bij voortdurende prijsaanpassingen geruimd, behalve de arbeidsmarkt. Men gaat ervan uit dat de reële loonvoet te hoog is. De werkloosheid is onder deze omstandigheden ten dele het gevolg van een te geringe vraag naar arbeid. Hoewel dit niet uitsluit dat de werkloosheid daarenboven nog samenhangt met een te gering arbeidsaanbod, op dezelfde wijze als dit onder de evenwichtigheidstheorie het geval is, zal ervan worden uitgegaan dat dit niet het geval is. Aanpassingen van het goederenprijspeil dragen er zorg voor dat de productiecapaciteit steeds volledig is bezet. Onder deze omstandigheden wordt, in tegenstelling tot in de evenwichtigheidstheorie, de productie dus niet beperkt door het arbeidsaanbod, maar door de rendabele kapitaalgoederenvoorraad. Dit is ook het enige punt waarop de onderhavige theorie verschilt van de evenwichtigheidstheorie.

Dit betekent dat de conclusies ten aanzien van het uitgavenbeleid van de overheid en het monetaire beleid onverkort gehandhaafd blijven. Ook in de onderhavige theorie heeft een vergroting van de overheidsuitgaven welke op de kapitaalmarkt wordt gefinancierd, slechts negatieve gevolgen: de interestvoet stijgt, de particuliere investeringen lopen terug en de concurrentiepositie verslechtert. Op middellange en lange termijn neemt hierdoor ook de productiecapaciteit af. Een duurzame verruiming van het monetaire beleid leidt tot prijsstijging en een verslechtering van de concurrentiepositie. De investeringen zullen niet worden gestimuleerd.

De conclusies ten aanzien van het loonbeleid en het uitkeringenbeleid verschillen echter. Hoewel het niet is uitgesloten dat een verlaging van de uitkeringen op grond van de sociale-zekerheidswetgeving en de collectieve-lastendruk bij een *constante reële loonvoet* incl. de werkgeverspremies voor de sociale verzekeringen, het arbeidsaanbod kunnen doen toenemen, heeft dit in de huidige situatie geen gevolgen voor de vraag naar arbeid en daarmee niet voor de werkgelegenheid en de productie. Alleen indien een dergelijk beleid een lagere reële loonvoet tot gevolg heeft, d.w.z. indien de lastendrukverlaging gedeeltelijk ten goede komt aan de bedrijven, zal de werkgelegenheid toenemen. Hierdoor stijgt de productie, zal het goederenprijspeil afnemen, neemt het financieringstekort af, zal de interestvoet dalen en nemen de particuliere investeringen toe. De kapitaaluitvoer neemt toe, waardoor de gulden zal depreciëren met als gevolg dat de concurrentiepositie nog verder verbetert. Ook op middellange en lange termijn zijn derhalve de perspectieven gunstig. Een zelfde resultaat zou men hebben kunnen bereiken via een loonbeleid dat erop gericht is de reële loonvoet naar zijn evenwichtspeil terug te dringen. Daarmee staan de resultaten van dit beleid in het onderhavige geval dus diametraal tegenover die van de evenwichtigheidstheorie.

Onevenwichtigheidstheorie: de arbeidsmarkt noch de goederenmarkt wordt geruimd

Evenals in het voorgaande geval wordt de arbeidsmarkt niet geruimd doordat de reële loonvoet hoger is dan zijn evenwichtshoogte 24). In tegenstelling tot het vorige geval is het prijsmechanisme evenmin in staat de goederenmarkt te ruimen. Er doen zich daarbij twee mogelijkheden voor:

- het goederenprijspeil is hoger dan zijn evenwichtswaarde. Onder deze omstandigheden is de vraag naar goederen geringer dan de door de reële loonvoet bepaalde productiecapaciteit. Het feitelijke aanbod wordt dan bepaald door de vraag. De productiecapaciteit is onderbezet. Als gevolg hiervan is ook de feitelijk uitgevoerde vraag naar arbeid en daarmee de werkgelegenheid kleiner dan de capaciteitsvraag. De werkgelegenheid hangt onder deze omstandigheden niet af van de reële loonvoet, maar van de productie en daarmee van de bestedingen;
- het goederenprijspeil is lager dan zijn evenwichtswaarde. De vraag naar goederen overtreft de productiecapaciteit. Indien de bedrijven niet in staat zijn boven volledige bezetting te produceren, bestaat er een onbevredigde vraag. De feitelijke vraag naar goederen is gelijk aan de productiecapaciteit. In dit geval hangt de feitelijke vraag naar arbeid en daarmee de werkgelegenheid af van de productiecapaciteit. Als gevolg van de gerantsoeneerde vraag naar goederen hangt ook het aanbod van arbeid hiervan af. Zijn de bedrijven wel in staat boven het niveau van volledige bezetting te produceren, dan is de feitelijke productie gelijk aan de vraag naar goederen. De productiecapaciteit is overbezet. De werkgelegenheid hangt onder deze omstandigheden af van de vraag naar goederen en is groter dan de capaciteitsvraag naar arbeid.

Evenals in de evenwichtigheidstheorie zorgt de interestvoet voor evenwicht op de kapitaalmarkt en de wisselkoers voor evenwicht op de valutamarkt. Daar de goederenmarkt in de onderhavige theorie niet steeds in evenwicht is, is het aanbod van geld niet steeds gelijk aan de vraag naar geld. Derhalve bestaat het aanbod van nieuw kapitaal niet alleen uit de besparingen, maar tevens uit het aanbodoverschot van geld, waarbij het aanbodoverschot van geld, afgezien van de instrumenten van het monetaire beleid, afhankelijk is van het nationale inkomen en de interestvoet. De vraag naar kapitaal wordt evenals in de reeds behandelde theorieën uitgeoefend om de particuliere investeringen, het financieringstekort van de overheid en de netto kapitaaluitvoer te financieren.

De met betrekking tot het beleid meest relevante conclusies waartoe men op grond van de onderhavige onevenwichtigheidstheorie komt, zijn de volgende.

- Een via de loonpolitiek doorgevoerde verlaging van de reële lonen werkt verschillend al naar gelang sprake is van onderbesteding of overbesteding. In een situatie van onderbesteding zal de vraag naar goederen afnemen. De productie past zich hierbij aan. De werkgelegenheid neemt af. Het financieringstekort neemt toe, terwijl de besparingen en de investeringen afnemen. Het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans verbetert. Deze veranderingen zijn zodanig dat de gelijkheid tussen particuliere besparingen enerzijds en particuliere investeringen, financieringstekort en het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans (d.i. de netto kapitaaluitvoer) anderzijds gehandhaafd blijft. De produktiedaling leidt bovendien tot een aanbodoverschot op de geldmarkt. Hieraan gelijk is het aanbodoverschot op de kapitaalmarkt. Als gevolg hiervan daalt de in-

23) Het is niet uitgesloten dat dit leidt tot een vermindering van het vertrouwen van de internationale beleggers. Dit kan leiden tot een toename van de netto kapitaaluitvoer en daarmee tot een depreciatie van de gulden.

24) Volledigheidshalve moet worden gemeld dat in beginsel ook een te lage reële loonvoet, in het bijzonder wanneer deze gepaard gaat met een te hoog prijspeil, tot werkloosheid en onderbesteding kan leiden. In dit geval zou stagnatie louter het gevolg zijn van een tekort aan effectieve vraag. Een dergelijke casus acht schrijver dezes uiterst onwaarschijnlijk. Ten einde bovendien de casuïstiek niet nog verder te vergroten, blijft dit geval buiten beschouwing.

terestvoet. Dit leidt tot een vergroting van de netto kapitaaluitvoer. Is deze groter dan de verbetering van de lopende rekening, dan depreciert de gulden; in het tegenovergestelde geval apprecieert de gulden. Samengevat: als gevolg van de reële loondaling neemt de productie af, vermindert de werkgelegenheid, neemt het financieringstekort toe en daalt de interestvoet.

In geval van overbesteding bij onbevredeigde vraag leidt een daling van de reële loonvoet tot een toeneming van productiecapaciteit en de feitelijke productie. Hierdoor nemen het arbeidsaanbod en de werkgelegenheid toe. In eerste aanleg dalen de particuliere investeringen (het vraagoverschot zal namelijk waarschijnlijk verminderen), het financieringstekort neemt af, de particuliere besparingen nemen toe en het aanbodoverschot van geld neemt af. Naar alle waarschijnlijkheid daalt hierdoor de interestvoet. Ten gevolge van de geïnduceerde toeneming van de netto kapitaaluitvoer en de verslechtering van de lopende rekening zal de gulden depreciëren, hetgeen zal leiden tot een herstel van de lopende rekening. De daling van de interestvoet zal de particuliere investeringen weer doen toenemen. Een en ander betekent dat een reële loondaling niet alleen op korte, maar ook op middellange termijn de economie in een toestand van overbesteding in gunstige zin zal beïnvloeden, wat niet het geval is in de toestand van onderbesteding. De overbesteding neemt af, de interestvoet daalt, het financieringstekort neemt af en de lopende rekening verbetert. Ook de particuliere investeringen zullen waarschijnlijk positief worden beïnvloed, waardoor ook de perspectieven op middellange termijn verbeteren.

2. Een verlaging van de uitkeringen op grond van de socialezekerheidswetten die gepaard gaat met een verlaging van de collectieve-lastendruk van gelijke omvang voor de actieven, beïnvloedt slechts het aanbod van arbeid indien de reële loonvoet, inclusief de werkgevers- en werknemerspremies, niet verandert en indien van de herverdeling van inkomens van inactieven naar actieven geen invloed uitgaat op de bestedingen. Indien de reële loonvoet daalt zijn de effecten identiek aan die welke uitgaan van de hiervoor besproken loonpolitiek.

3. Een vergroting van de overheidsuitgaven welke tot uitdrukking komt in een toeneming van het financieringstekort van gelijke omvang leidt in een situatie van onderbesteding tot een vergroting van de productie en de werkgelegenheid. De vergroting van het financieringstekort oefent geen *directe* invloed uit op de interestvoet, daar de gelijkheid tussen besparingen enerzijds en de som van particuliere investeringen, het financieringstekort en het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans anderszijds gehandhaafd blijft. Nochtans stijgt de interestvoet, hetgeen zijn oorzaak vindt in het vraagoverschot op de geldmarkt dat optreedt als gevolg van de produktiestijging. Hierdoor neemt de netto kapitaaluitvoer af. Is deze afnemings groter dan de verslechtering van de lopende rekening van de betalingsbalans, dan apprecieert de gulden. In het tegenovergestelde geval treedt een depreciatie op. Als gevolg van de produktiestijging nemen de investeringen toe; de stijging van de interestvoet remt de particuliere investeringen. Is het eerste effect groter dan het tweede, dan heeft een vergroting van de overheidsuitgaven niet alleen op korte termijn een gunstige invloed op de productie en de werkgelegenheid, maar ook op middellange termijn. Hiertegenover staat een verslechtering van de lopende rekening. Bovendien moet op korte termijn rekening worden gehouden met een vergroting van het financieringstekort.

Ingeval van overbesteding is een vergroting van de overheidsuitgaven ongunstig. Productie en werkgelegenheid veranderen niet, terwijl het financieringstekort en daarmee de interestvoet toeneemt. Hierdoor nemen de particuliere investeringen af, waardoor de perspectieven op middellange termijn verslechteren. De netto kapitaaluitvoer neemt af, als gevolg waarvan de gulden apprecieert. Het gevolg is een verslechtering van de lopende rekening. In tegenstelling tot in een toestand van onderbesteding heeft een vergroting van de overheidsuitgaven in een situatie van overbesteding dus louter negatieve gevolgen.

4. Een gedeeltelijke monetaire financiering van het financieringstekort leidt in een toestand van onderbesteding tot een aanbodoverschot van geld. Hierdoor vertoont ook de kapitaalmarkt een aanbodoverschot, hetgeen de interestvoet doet dalen. De particuliere besparingen zullen afnemen, terwijl de particuliere investeringen toenemen. Hierdoor stijgen de vraag en de produk-

tie. De werkgelegenheid neemt toe; het financieringstekort neemt af. Als gevolg van de daling van de interestvoet neemt de netto kapitaaluitvoer toe. Daar de lopende rekening als gevolg van de produktiestijging verslechtert, depreciert de gulden. Onder invloed hiervan verbetert per saldo de lopende rekening. Het uiteindelijke effect van een verruiming van het monetaire beleid is dus, zowel op korte als op middellange termijn, positief: de productie, de particuliere investeringen en de werkgelegenheid nemen toe, het financieringstekort neemt af en de lopende rekening verbetert.

Ook in geval van overbesteding ontstaat een daling van de interestvoet, in dit geval als gevolg van een toeneming van het aanbodoverschot van geld. Hierdoor neemt de overbesteding toe. De particuliere investeringen zullen toenemen. De productie en de werkgelegenheid veranderen niet. Ook de netto kapitaaluitvoer neemt toe. Hierdoor depreciert de gulden en verbetert de lopende rekening. De gevolgen van een verruiming van het monetaire beleid zijn dus niet zonder meer negatief. Deze casus legt echter wel duidelijk de beperkingen van het model met constante prijzen bloot: een toenemende overbesteding en een depreciatie van de gulden laat de prijzen onaangestaan. Dit betekent enerzijds geen inflatie en anderzijds dat de ruilvoetverslechtering door de werknemers wordt gedragen. Dit laatste is bepaald geen noodzakelijkheid. Indien de ruilvoetverslechtering op de bedrijven wordt afgewenteld, stijgen de reële lonen en nemen de productiecapaciteit en de vraag naar arbeid af. Constante goederenprijzen en een toenemende overbesteding zijn bovendien slechts op de korte termijn verenigbaar. Op middellange termijn is prijsstijging onvermijdelijk. Deze kanttekeningen leiden tot een veel negatievere conclusie ten aanzien van de mogelijkheden van een verruiming van het monetaire beleid dan hiervoor is getrokken. Met deze kanttekeningen is echter reeds een voorschot genomen op de in de volgende paragraaf te geven conclusies.

4. Consequenties voor het beleid

Na de hiervoor gepleegde analyse is het niet moeilijk de verklaringen van de sinds het begin van de jaren zeventig optredende stagnatie van de Nederlandse economie samen te vatten. De beleidsconsequenties kunnen vervolgens onmiddellijk worden getrokken. Zoals in de inleiding reeds is aangegeven, wordt de stagnatie gekarakteriseerd door een teruglopende productie- en werkgelegenheids-groei, een stijging van de werkloosheid, een almaar toenemend financieringstekort, een steeds groter wordende belasting- en premiedruk, een sterke daling van de investerings- en spaarquote en te hoge reële loonvoeten tot uitdrukking komende in zeer lage kapitaalrendementen.

Volgens de evenwichtstheorie moet de hoofdoorzaak van de stagnatie worden gezocht bij de steeds toenemende collectieve-lastendruk en het geringe, en in het bijzonder in het midden van de jaren zeventig nog afgenomen, verschil tussen de inkomens van de actieven en de inactieven. Als gevolg hiervan neemt het aanbod van arbeid af en neemt tegelijkertijd de (natuurlijke) werkloosheid toe²⁵). Hierdoor stijgen de reële loonvoeten en nemen de rendementen af met als gevolg een vermindering van de werkgelegenheid, de productie en de investeringen. Het financieringstekort loopt op, terwijl de lopende rekening ondanks de verslechterende concurrentiepositie waarschijnlijk zal verbeteren. Te zamen met de verbetering van de kapitaalrekening als gevolg van de oplopende nominale interestvoet leidt dit tot een appreciatie van de gulden, waardoor de concurrentiepositie nog verder zal verslechteren.

Het enige middel om de stagnatie te bestrijden is een vergroting van het aanbod van arbeid te bewerkstelligen en ervoor zorg te dragen dat de arbeidsmarkt hierop naar behoren reageert, in de zin dat de vergroting van het aanbod inderdaad zal leiden tot een daling van de reële loonvoet. Dit vereist enerzijds een verla-

25) Voor een grondige analyse zie men hiervoor Korteweg, art. cit.

ging van de collectieve-lastendruk en anderzijds een relatieve achteruitgang van de inkomenspositie van de uitkeringstrekkers. Dit laatste is niet alleen noodzakelijk om direct het arbeidsaanbod te prikkelen, maar bovendien om te voorkomen dat het financieringstekort van de overheid toeneemt. Deze maatregelen behoren alle tot het beleidspakket van de „supply siders” 26). In overeenstemming met de ideeën geëntileerd door de Commissie-Wagner dient de overheid zich van ingrijpen in de loon- en prijsvorming te onthouden daar dit slechts leidt tot verstoring van de marktwerking en daarmee tot een vertraging van het evenwichtsherstel 27). Een looningreep zal bovendien het aanbod van arbeid nog verder beperken waardoor, als gevolg van de produktiedaling, de stijging van het financieringstekort en de hierdoor oplopende interestvoet, een appreciatie van de gulden en daarmee een verdergaande verslechtering van de concurrentiepositie optreden 28). Dit laatste maakt tevens duidelijk waarom een vergroting van het financieringstekort moet worden voorkomen.

Ontkoppeling van de inkomens van de uitkeringstrekkers van de lonen en verlaging van de collectieve-lastendruk leiden via een toeneming van het arbeidsaanbod en de daling van de reële loonvoet niet alleen tot een toeneming van de produktiegroei, maar ook tot een afnemende van het financieringstekort van de overheid. Dit zal leiden tot een lagere interestvoet, waardoor enerzijds de investeringen zullen toenemen en anderzijds de netto kapitaaluitvoer toeneemt, hetgeen via een depreciatie van de gulden de lopende rekening zal verbeteren. De daling van de interestvoet kan nog worden versterkt indien, zoals in de *Miljoenennota 1983* (blz. 41 e.v.) wordt voorgesteld, via een bezuinigingsbeleid het financieringstekort ook nog een autonome daling ondergaat. Voor vraaguitval hoeft niet te worden gevreesd, daar deze verlaging via de verbetering van de concurrentiepositie en een daling van de goederenprijzen onmiddellijk tot een vergroting van de uitvoer en de binnenlandse particuliere goederenvraag zal leiden. Ten slotte geldt dat een verruiming van het monetaire beleid geen enkele bijdrage levert aan het economische herstel: alleen de inflatie zal versnellen.

De onevenwichtigheidstheorie waarin de goederenprijzen geacht worden de goederenmarkt te ruimen en de reële lonen dit niet doen met betrekking tot de arbeidsmarkt, is hier te lande door Schouten verdedigd. Naar zijn mening leiden instituties als het stelsel van sociale zekerheid en vakbeweging ertoe dat de lonen niet onmiddellijk in neerwaartse richting worden aangepast indien de arbeidsmarkt een aanbodoverschot vertoont 29). Het gevolg is dan een daling van produktie en werkgelegenheid. Daar de goederenprijzen onmiddellijk leiden tot verruiming van de goederenmarkt is de produktiecapaciteit bij voortdurende volledi bezet. In deze visie is de stagnatie sedert het begin der jaren zeventig het gevolg van het te hoge niveau van de reële loonvoet. Dit kan mede het gevolg zijn van de voortdurende stijging van de collectieve-lastendruk, maar in tegenstelling tot in de evenwichtstheorie ligt hierin niet de primaire oorzaak. De primaire oorzaak ligt in het loononderhandelingsproces zelf, waarin de loonhoogte niet alleen afhangt van economische, maar ook van sociale factoren (men denke aan de immateriële eisen van de vakbeweging). Als gevolg van de hoge reële loonstijging nemen de produktie- en de werkgelegenheids-groei af, hetgeen bij — ook door de vakbeweging geëiste — handhaving van het koppelingsmechanisme leidt tot een stijging van het financieringstekort en een stijging van de belasting- en premiedruk. Deze laatste stijging leidt op zich weer tot hogere looneisen, hetgeen de reële loonvoet nog verder doet toenemen.

Binnen de geschetste wijze van loonvorming blijft de overheid niets anders over dan wat de markt niet bewerkstelligt zelf te doen en in de lonen in te grijpen. Zolang namelijk de reële loonvoet te hoog blijft is herstel van de groei uitgesloten. In tegenstelling tot in de evenwichtstheorie leidt een daling van de reële lonen tot een versnelling van de produktiegroei en daarmee tot een vermindering van het financieringstekort. Essentieel in Schoutens gedachtengang is dat deze vermindering kan worden gebruikt om via lastenverlichting de reële beschikbare inkomens op peil te houden, hetgeen het herstelproces voor de werknemers acceptabeler zou maken. Uitdrukkelijk zij echter vastgesteld dat dit voor het economische herstel geen dwingende noodzakelijkheid is, daar vraaguitval binnen de onderhavige gedachtengang

niet mogelijk is. Integendeel, bij een zo hoog financieringstekort als de Nederlandse economie hedentendage te zien geeft, is er alle aanleiding eerst het tekort terug te dringen. Ook het terugdringen van het financieringstekort zonder meer roept namelijk geen nadelige consequenties op. Als gevolg van de geïnduceerde daling van de interestvoet en het goederenprijspeil staat tegenover een daling van het financieringstekort een stijging van de particuliere binnenlandse bestedingen (consumptie en investeringen) alsmede een stijging van de uitvoer. Deze laatste tendentie wordt nog versterkt door de als gevolg van de toeneming van de netto kapitaaluitvoer optredende depreciatietendens van de gulden. Evenals ingeval van de evenwichtstheorie dient ook een versoepeling van het monetaire beleid in de onderhavige theorie geen enkel doel: slechts de inflatie neemt toe.

Indien de arbeidsmarkt, noch de goederenmarkt onmiddellijk door prijsveranderingen worden geruimd, bestaan er twee mogelijkheden: het goederenprijspeil is te laag of het is te hoog. In het eerste geval is sprake van overbezetting of onbevredigde vraag. In dit geval is de oorzaak van de stagnatie dezelfde als in de door Schouten aangehangen theorie: te hoge reële arbeidskosten. Onder deze omstandigheden is de enige mogelijkheid uit de stagnatie te komen het verlagen van de reële loonvoet, al dan niet gecombineerd met een bezuinigingsbeleid gericht op het terugdringen van het financieringstekort 30).

In de hier te lande gevoerde discussie treft men geen analyses aan volgens welke de stagnatie in de gehele periode sedert de beginjaren zeventig door overbezetting en een tekort aan arbeidsplaatsen wordt gekenmerkt. Analyses van Korteweg, Kuipers en Kuipers en Van Zon geven echter aanleiding tot het vermoeden dat de jaren zeventig wel als zodanig zouden moeten gekarakteriseerd 31). Mocht dit juist zijn, dan is de consequentie dat in de tweede helft van de jaren zeventig, en in het bijzonder in de jaren 1974–1976, ten onrechte een ruim budgettair en monetair beleid is gevoerd. Daarbij zijn zowel het financieringstekort als de liquiditeitsquote niet onaanzienlijk gestegen, hetgeen een niet onbelangrijke oorzaak kan zijn van het feit dat de Nederlandse economie zich onmiskenbaar veel minder goed heeft hersteld van de gevolgen van de eerste oliecrises dan de ons omringende landen 32) en door de tweede oliecrises duidelijk harder is getroffen dan het OECD-gebied in zijn geheel 33).

In het tweede geval is niet alleen de reële loonvoet te hoog, maar ook het prijspeil. Als gevolg van een te hoge reële loonvoet is er een tekort aan arbeidsplaatsen, als gevolg van het te hoge goederenprijspeil een tekort aan effectieve vraag, op grond van een slechte concurrentiepositie en een negatief reëel kaseffect. Bovendien hangen investeringen in een toestand van onevenwichtigheid niet alleen af van de verwachte vraag en de relatieve prijzen, maar ook van de feitelijke winst 34). De hoge reële loonvoeten hebben derhalve een geringe investeringsvraag tot gevolg.

In een situatie van onderbesteding past de produktie zich aan bij de vraag. Onder deze omstandigheden is de feitelijke werkge-

26) Men zie bij voorbeeld Van Duyn, art. cit.

27) Zie de rapportage van de voortgangcommissie.

28) Korteweg en Bomhoff verwachten dat een beleid gericht op loonmatiging zal leiden tot een appreciatie van de gulden. Zie Bomhoff, art. cit., 1982, Korteweg, interview in *de Volkskrant*, 14 augustus 1982.

29) Schouten, op. cit., 1982, blz. 13 e.v.

30) Daarbij dient er wel voor te worden zorg gedragen, dat de bestedingsbeperking niet zover doorschiet dat de economie in een toestand van onderbesteding terechtkomt.

31) Korteweg, art. cit., blz. 574 e.v.; Kuipers, op. cit., 1977, blz. 17 en 31; Kuipers en Van Zon, art. cit., 1982, blz. 63. Ook De Nederlandsche Bank komt in het *Verslag over het jaar 1979*, Amsterdam, 1980, blz. 29 en 30, tot de conclusie dat de onderbezetting die er in die tijd bestaat waarschijnlijk niet bij de heersende prijs- en kostenniveaus kan worden weggewerkt.

32) S. K. Kuipers, *Growth and stagnation of the Dutch economy: an analysis of the sixties and the seventies*, paper gepresenteerd op het symposium „Employment Theory and Employment Policy”, Groningen, september, 1980.

33) OECD, *Economic Outlook*, nr. 31, juli 1982, blz. 142 e.v.

34) Zie E. Malinvaud, Wages and unemployment, *Economic Journal*, jg. 92, 1982, blz. 1–12, inz. blz. 4 en 5.

legenheid afhankelijk van de feitelijke produktie. Een vertraging in de groei van de bestedingen zal derhalve leiden tot een groei-vertraging van de produktie en de werkgelegenheid. Hierdoor stijgt het financieringstekort van de overheid en neemt ook de investeringsgroei af. Bij afwezigheid van een restrictief monetair beleid vertoont de geldmarkt een aanbodoverschot, waardoor de interestvoet onder druk komt te staan. Dit leidt tot kapitaalinvloer. Gecombineerd met een door de groei stagnatie geïnduceerd overschot op de lopende rekening zal de gulden in waarde stijgen, hetgeen de lopende rekening onder druk zet. Bij het ontbreken van een bezuinigingsbeleid tendert de economie naar een evenwicht dat wordt gekenmerkt door een tekort aan arbeidsplaatsen, onderbezetting, een tekort op de lopende rekening en een omvangrijk financieringstekort. Tot een dergelijke verklaring komt Driehuis voor de eerste helft van de jaren zeventig. Hierbij wijst hij in het bijzonder op de teruggang in de particuliere investeringen als gevolg van de overcapaciteit, die op haar beurt voortvloeit uit de investeringshagse in de jaren zestig, op de teruggang in de woningbouw en op de sterke groeivertraging in de uitvoergroei 35). Meer recent hebben Van Ewijk c.s. gewezen op de mogelijkheid dat ook de huidige situatie wordt gekenmerkt door een te laag niveau van de binnenlandse bestedingen, dat mede het gevolg zou zijn van een te restrictief budgettair en monetair beleid 36). Anderen, bij voorbeeld Hempten en Kuipers en Van Zon, erkennen wel dat de na 1979 opgetreden teruggang in de bestedingen heeft geleid tot een teruggang in de produktiegroei, maar zijn er gezien het door hen voorgestane twee-sporenbeleid — een restrictief loonbeleid en een compenserend ruim budgettair en monetair beleid — niet zeker van dat de onderbezetting niet tot een versnelde afstoot van produktiecapaciteit heeft geleid 37). In dit laatste geval is stimulering zonder meer namelijk zinloos.

Voor zover in de huidige situatie sprake is van onderbezetting dient, zoals hiervoor reeds is aangestipt, een twee-sporenbeleid gevoerd te worden. Het ene spoor wordt gevormd door het loonbeleid. Een restrictief loonbeleid zal in het algemeen niet alleen leiden tot een daling van de reële lonen, maar ook tot een daling van de goederenprijzen, nl. voor zover de goederenprijzen zich bij de kostendaling aanpassen. Hierdoor verbetert de concurrentiepositie en zullen via het reële-kasvoorraadeffect ook de binnenlandse bestedingen toenemen. Voor zover men erin slaagt het goederenprijspeil te laten dalen, vermindert tevens de noodzaak via een ruim budgettair beleid de bestedingen te stimuleren, zodat eveneens het financieringstekort navenant minder zal behoeven toe te nemen. Nochtans zal men in eerste aanleg aan een toename van het financieringstekort niet ontkomen. Ten einde namelijk te voorkomen dat het restrictieve loonbeleid leidt tot een verdere teruggang in de binnenlandse bestedingen, zal dit beleid moeten worden gecombineerd met een ruim budgettair en monetair beleid. Hierdoor zal het financieringstekort in eerste aanleg nog toenemen. In tegenstelling tot de situaties waarin de goederenmarkt door prijsveranderingen wordt geruimd, leidt deze vergroting echter niet noodzakelijk tot een stijging van de interestvoet. Dit zal alleen het geval zijn indien de vraag naar geld het aanbod gaat overtreffen. Bij een ongewijzigd monetair

beleid zal bij een minder sterke inflatie de vraag naar geld in eerste instantie minder snel groeien. Hierdoor komt de interestvoet onder druk te staan. Pas op het moment dat de investeringen en de uitvoer gaan aantrekken, bestaat de mogelijkheid dat de groei van de vraag naar geld die van het aanbod gaat overtreffen. Ten einde een economisch herstel niet te ontwrichten zal het monetair beleid hierop moeten inspelen door de groei van het geldaanbod te versnellen. Dit laatste laat onverlet de mogelijkheid die de monetair autoriteiten ook reeds in een eerdere fase van het herstelproces hebben de interestvoet in neerwaartse richting te beïnvloeden. In het bijzonder zal moeten worden voorkomen dat de door de loonmatiging bereikte verbetering van de concurrentiepositie weer door een appreciatie van de gulden teniet wordt gedaan. Dit vereist een zodanig ruim monetair beleid dat het als gevolg van de verbetering van de concurrentiepositie ontstane overschot op de lopende rekening wordt gecompenseerd door een tekort op de kapitaalrekening.

Op het moment dat de produktie zo sterk is toegenomen dat de capaciteitsgrenzen in zicht komen, zal het budgettaire en monetair beleid een verkrapping moeten ondergaan. Gegeven het huidige omvangrijke beslag van de collectieve sector, zal dan tot een verlaging van het niveau van de collectieve uitgaven moeten worden besloten. Hierdoor en door het optredende groeierstel zal het financieringstekort van de overheid tot een meer evenwichtige omvang kunnen afnemen.

Resteert ten slotte de vraag welke van de hier besproken theorieën naar de mening van schrijver dezes het meest realistisch is. Vooropgesteld zij, dat de economische theorie noch de econometrie op deze vraag een definitief antwoord vermag te geven. Men is namelijk in staat zowel onevenwichtigheids- als evenwichtsmodellen van de economie te ontwerpen en te schatten die niet door de werkelijkheid worden ontkend. Voorbeelden van de eerste zijn het model Vintaf II en Driehuis' kwartaalmodel van de Nederlandse economie, voorbeelden van de laatste Kortewegs en Bomhoffs modellen met rationale verwachtingen 38). In de eerste modellen reageren lonen en prijzen wel op marktnevenwichtigheden, maar met aanzienlijke vertragingen, in de tweede wordt er a priori van uitgegaan dat prijsaanpassingen de markten altijd ruimen. Een antwoord op de hiervoor gestelde vraag houdt dus immer subjectieve elementen in zich.

Uit de hiervoor gepleegde verwijzingen mag duidelijk zijn geworden dat schrijver dezes niet de mening is toegedaan dat het verantwoord is ervan uit te gaan dat prijsveranderingen zodanig snel voor het herstel van het markt evenwicht kunnen zorg dragen dat van hoeveelheidsaanpassingen kan worden geabstraheerd. Anderzijds is het volgens hem evenmin mogelijk van prijsaanpassingen af te zien, zoals in de traditionele keynesiaanse theorieën wordt gedaan. Dat markten niet bij voortduring door prijsaanpassingen worden geruimd kan op verschillende manieren worden geargumenteed. In de argumentatie *a priori* staat het feit centraal dat de arbeids- en goederenmarkten geen veilingmarkten zijn. Dit laatste impliceert namelijk dat de marktpartijen zelf de prijzen moeten aanpassen. Er zijn verschillende redenen waarom ze hiertoe niet oneindig snel overgaan:

- a. prijsaanpassingen kunnen kostbaarder zijn dan hoeveelheidsaanpassingen. Dit zal in het bijzonder het geval zijn wanneer de onevenwichtigheden relatief klein zijn en niet vaststaat dat ze niet slechts van korte duur zijn;
- b. prijsaanpassingen kunnen ook in een ander opzicht onvoordelig zijn. Dit zal vooral op de korte termijn het geval kunnen zijn. Op de korte termijn zijn vraag en aanbod namelijk in

35) W. Driehuis, *An analysis of the impact of demand and cost factors on employment*, *De Economist*, jg. 127, 1979, blz. 254-285.

36) Van Ewijk c.s., art. cit.

37) Hempten, art. cit.; Kuipers en Van Zon, art. cit., 1982.

38) W. Driehuis, *Fluctuations and growth in a near full employment economy*, Rotterdam, 1972; Korteweg, art. cit.; E. Bomhoff, *Inflation, the quantity theory and rational expectations*, proefschrift, Rotterdam, 1979.

vele gevallen inelastisch 39). Bij voorbeeld ingeval van een aanbodoverschot is het voor de aanbieders onder dergelijke omstandigheden onvoordelig de prijs te verlagen. De toenevende neiging tot kartelvorming ten tijde van de depressie vormt een duidelijke indicatie van het feit dat de aanbieders zich hiervan bewust zijn;

- c. indien de subjecten weten dat de relatieve prijzen in het bijzonder centraal staan bij de zogenaamde strategische beslissingen, zullen de prijzen pas worden aangepast indien duidelijkheid bestaat over de duurzaamheid van de onevenwichtigheid. Korte-termijnonevenwichtigheden worden dan via de hoeveelhedsrantsoenering weggewerkt 40).

Naast de argumentatie a priori kan worden gewezen op de gedragsrelaties in de structuurmodellen volgens welke de lonen en prijzen zich niet oneindig snel aan de onevenwichtigheden op de arbeidsmarkt, respectievelijk de goederenmarkt aanpassen 41).

Na het voorgaande zullen de gevolgen van bovenstaande visie op de werking van de markteconomie voor het te voeren herstelbeleid duidelijk zijn. In deze visie komt men onvermijdelijk uit bij het hiervoor besproken twee-sporenbeleid volgens welke prijsaanpassingen worden versneld en maatregelen in de bestedingssfeer worden genomen om de hiervan het gevolg zijnde negatieve hoeveelheidseffecten te compenseren. In de huidige situatie van een in deze visie noodzakelijke daling van de reële loonvoet en van het goederenprijspeil betekent dit, dat de hiervan uitgaande negatieve effecten op de bestedingen via een ruim budgettair en monetair beleid moeten worden gecompenseerd ten einde een neerwaartse bestedingsspiraal te voorkomen. Wellicht ten overvloede zij opgemerkt dat door de „supply-siders” noodzakelijk geachte versterking van prikkels met de laatste visie niet in strijd is. Ontkoppeling van uitkeringen op grond van de sociale-zekerheidswetten van de lonen van de actieven is hiermee heel wel te verenigen. Er dient slechts aan de voorwaarde te worden voldaan dat hiervan geen negatieve impuls uitgaat op de bestedingen. Dit zou bij voorbeeld kunnen gebeuren door de inkomens van de actieven sterker te laten stijgen of de overheidsinvesteringen op te voeren.

Een concrete uitwerking van een dergelijk herstelbeleid heeft schrijver dezes recent gegeven aan de hand van door het Centraal Planbureau in *De Nederlandse economie in 1985* gepubliceerde spoorboekjes 42). Als intermediaire doelstellingen zijn hierbij gekozen een versterking van de productiegroei met ongeveer 1,5% per jaar en een daling van de arbeidsinkomensquote met ongeveer 10%-punt over een periode van vier jaren. Volgens de betrokken spoorboekjes zouden deze doelstellingen zijn te realiseren door middel van een matiging van de nominale loonstijgingen met 5% per jaar, het overnemen van de werkgeverspremies met 2% per jaar van de loonsom van bedrijven, een matiging van de stijging van de inkomensoverdrachten aan gezinnen met ½% van het nationale inkomen per jaar en een verlaging van de loonen inkomstenbelasting met 1% van het nationale inkomen per jaar. Het financieringstekort zou na vier jaren kunnen worden teruggebracht tot het structurele niveau van ongeveer 7% van het nationale inkomen, ervan uitgaande dat in het huidige tekort een conjuncturele component zit van ongeveer 2%. Het reële beschikbare loon van de gemiddelde werknemer zou inclusief incidenteel met 2¼% per jaar moeten dalen, d.i. exclusief incidenteel met ongeveer 3½%. Indien de matiging van de inkomensoverdrachten aan gezinnen ten laste van de sociale uitkeringen wordt gebracht, dalen de inkomens van de uitkeringstrekkers met ongeveer 5% per jaar, hetgeen over een periode van vier jaren een ontkoppeling van ongeveer 5 à 6% zou betekenen. De werkloosheid zou onder deze omstandigheden na vier jaren ongeveer 200.000 arbeidsjaren lager uitkomen dan bij ongewijzigd beleid. De collectieve-lastendruk voor gezinnen zou kunnen worden gestabiliseerd; die voor bedrijven zou na vier jaren met 4% van het nationale inkomen kunnen dalen.

Hiermede blijft het financieringstekort niet onbelangrijk boven het gewenste structurele niveau van 4% van het nationale inkomen. Het is echter volstrekt duidelijk dat niet tegelijkertijd én de onevenwichtigheid in de collectieve sector én die in de particuliere sector kunnen worden opgeheven. Daar het herstel van de particuliere sector een *conditio sine qua non* is voor het herstel van de economie in haar geheel, zal — mede in het licht van

de zeer wankelijke positie waarin de particuliere sector verkeert — het herstel van de particuliere sector prioriteit moeten hebben. Dit laat onaangestast de noodzaak het functioneren van de collectieve sector te verbeteren en het inbouwen van garanties dat de vrijgemaakte middelen inderdaad worden aangewend om de financiële positie van de bedrijven te versterken.

De beleidsvoornemens van de regering voor 1983 blijken — ondanks een duidelijk verschil in visie op de wijze waarop het herstel moet worden nagestreefd — in niet onbelangrijke mate te sporen met het hierboven geschetste herstelscenario 43):

- a. het financieringstekort blijft nagenoeg gelijk, t.w. ongeveer 10%-punt van het nationale inkomen;
- b. de reële beschikbare inkomens van de werknemers in de marktsector dalen, inclusief incidenteel, met 2.5%; die van de uitkeringstrekkers, de ambtenaren en de trendvolgers met 5%;
- c. de arbeidsinkomensquote neemt af met 1%-punt;
- d. de belastingdruk daalt met 1%-punt van het nationale inkomen, de premiedruk stijgt met 2%-punt. De premiedruk voor de werkgevers stijgt niet.

Onder deze omstandigheden stijgt de werkloosheid sterk en blijft de productie van bedrijven constant.

Op twee punten acht ik de beleidsvoornemens van het kabinet onbevredigend: de collectieve-lastendruk stijgt nog met één procent-punt van het nationale inkomen en de daling van de arbeidsinkomensquote is onvoldoende. Aan deze kritiek zou kunnen worden tegemoetgekomen door de werkgeverspremies met 1% te verminderen, de bruto-loonstijging in bedrijven met 2½% verder te matigen en de loon- en inkomstenbelasting met 1%-punt van het nationale inkomen te verminderen. Volgens de spoorboekjes in *De Nederlandse economie in 1985* neemt de arbeidsinkomensquote dan nog met 1 à 1,5%-punt af, kan een productiegroei van ongeveer 0,5% worden gerealiseerd, daalt de collectieve-lastendruk iets, gaan de reële beschikbare inkomens van de werknemers in bedrijven niet verder achteruit en neemt de werkloosheid met 15.000 manjaren af. De daling van het reële beschikbare inkomen van de uitkeringstrekkers, de ambtenaren en de trendvolgers kan met ongeveer 1,5% tot — 3,5% worden beperkt. Hierdoor kan de daling van het consumptievolume met ongeveer 1% tot — 2% worden teruggebracht. Het financieringstekort komt echter ongeveer 1% hoger uit. Mocht deze tekortvergroting niet op de kapitaalmarkt zijn te financieren, dan zou moeten worden besloten dit monetair te doen.

S. K. Kuipers

39) Een voorbeeld is de uitvoervraag naar Nederlandse goederen. Op korte termijn, d.i. binnen de termijn van een jaar, is de uitvoerelasticiteit volgens het model Vintaf II ongeveer gelijk aan 0,85. Centraal Planbureau, op. cit., blz. 3.

40) Deze conceptie ligt ten grondslag aan Malinvaud, op. cit., 1980 en S. K. Kuipers, Keynesian and neo-classical growth models: a sequential analytical approach, *De Economist*, jg. 129, 1981, blz. 58–104.

41) Men zie bij voorbeeld het model Vintaf II.

42) S. K. Kuipers, Anti-stagnatiebeleid: expansief of restrictief?, *Liberaal Reveil*, jg. 24, 1982, blz. 3–18. Het valt moeilijk na te gaan in hoeverre deze spoorboekjes in de huidige situatie nog van toepassing zijn. Enerzijds is de economische situatie hedentendage aanzienlijk slechter dan een jaar geleden werd voorzien. Anderzijds hanteert het Centraal Planbureau sinds kort een nieuw model, het Freia-model, waarin tevens met invloeden uit de financiële sfeer op de reële sfeer wordt rekening gehouden. De verslechtering van de economische situatie en de overgang op een ander model zullen echter waarschijnlijk geen fundamentele veranderingen in de effecten van beleidsmaatregelen betekenen.

43) Men zie voor het beleid en zijn uitwerking Centraal Planbureau, *Macro economische verkenning 1983*, 's-Gravenhage, 1982, blz. 17.